FATİH CAMİSİ'NDE GÖRÜLEN SÜSLEME SANATLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR*

Öz

İstanbul'un en eski ve en önemli dini yapılarından biri olan ve merkezi bir bölgede yer alan Fatih Camisi, inşa edildiği tarihten günümüze kadar deprem, yangın ve diğer doğal afetlerden dolayı birçok kez tamir görmüş ve büyük ölçüde değişime uğramıştır. Başta Fatih dönemi olmak üzere, az sayıdaki örneklerle de olsa daha sonraki dönemlerin sanatlarını da yansıtması bakımından dikkat çekmektedir. Caminin inşa kitabesi ve diğer kitabeler devrin en önemli hattatları tarafından yazılmıştır.

Fatih Camisi, taş, mermer işçiliğinin sade örnekleri yanı sıra, az sayıdaki örneklerle de olsa çini, ağaç ve maden işleri yönünden de zenginlik göstermektedir. Bugün günümüze ulaşmayan Fatih döneminin kalem işi zenginliğini ise sadece kaynaklardan öğreniyoruz.

Anahtar kelimeler: *Fatih Camisi, Hat Sanatı, Çini Sanatı, Taş Bezeme, Ağaç İşleri, Maden İşleri.*

Abstract
An Assessment On Ornament Arts In Fatih Mosque

Fatih Mosque, one of the oldest and the most significant religious structures located on a central area, has undergone many repairs and changes to a great extent because of earthquake, fire and other natural disasters since it had been built. It draws attention with its reflecting other eras' arts even if it has a few examples particularly the reign of Mehmed the Conqueror. The inscription of the construction and the other ones were written by the most famous calligraphists of the era.

Fatih Mosque has a rich architecture with its tile, wood and metal works even with a few samples in addition to the simple examples of marb-

* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 1 10.12.2015 12:08:02

le craftsmanship. Only by the help of the reference books, we know the enrichment of hand-drawn of the reign of Mehmed the Conqueror which couldn't reach to the present day.

Keywords: *Fatih Mosque, Calligraphy, Tile Art, Stone Ornament, Wood Works, Metal Works.*

Türk tarihinin olduğu kadar, dünya tarihinin de en önemli olaylarından biri olan İstanbul'un 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethinden sonra, burada yapılan ilk önemli dini yapı grubu Fatih külliyesi olmuştur. Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan bu değişimin baş mimarı Fatih Sultan Mehmed (hd 1451-1481) eski Havariyun Kilisesi'nin bulunduğu yerin biraz kuzeyinde, İstanbul'un dördüncü tepesinde, büyük ve küçük Karaman mahallelerinin arasında kendi adına bir cami ve onun etrafında çeşitli külliye binaları inşa ettirmiş ve adını taşıyacak olan vakıf siteyi kurdurmuştur.[1] Mimar Sinaneddin Yusuf bin Abdullah tarafından H. 867-875 / 1462-1470 yılları arasında tamamlanan ve merkezde cami ile birlikte simetrik bir düzene göre oluşturulan külliye; 16 medrese, darüşşifa, tabhane, imaret, kervansaray, hamam, ilk mektep, kütüphane, muvakkithane ve Fatih ile hanımı Gülbahar Hatun'un türbelerini içermekte, bir plan birliği halinde 108.000 m^2 bir alanı kaplamaktaydı.[2] Ancak Türkleşen ve yeni bir medeniyet anlayışına göre imar edilen İstanbul'un merkezi durumunda olan Fatih Camisi ve Külliyesi bütün elemanları ile günümüze kadar toplu bir şekilde ulaşamamış, bazı elemanlar tamamen kaybolmuş, bazılarının da arasına 19. yüzyıl sonlarından itibaren yeni binalar yapılarak külliyenin kendine özgü düzeni bozulmuştur.[3]

Külliyenin merkezini oluşturan ve İstanbul'da inşa edilen ilk selatin cami olan Fatih Camii ilk yapıldığı dönemde, Fatih döneminin en önemli gelişmesi olarak yarım kubbenin çok büyük ölçüde ele alındığı ve 26 m. çapındaki büyük kubbesiyle, kıble tarafına doğru bir yarım kubbe ve yanlardan üçer küçük kubbe ile genişletildiği bir plan ortaya koymaktaydı.[4] Ancak caminin inşa edildiği tarihten günümüze gelinceye kadar birçok defa deprem, yangın ve diğer doğal nedenlerden dolayı tahribata uğradığı, 1509 depreminde kubbesinin zarar gördüğü, hatta sütun başlıklarının parçalandığı, kubbesinin çarpıldığı bilinmektedir. 1557 ve 1754 depremlerinde yeniden hasar görmüş, harap yerleri onarılmıştır. 1766 depreminde büyük kubbe tamamen çökmüş ve duvarları da onarılamayacak derecede yıkılmıştır. Bunun üzerine III. Mustafa (hd 1757-1774) önce türbe ve

[1] Semavi Eyice, "Fatih Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: 3, İstanbul, 1994, s. 264 ve Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camii'nin İnşası ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* 7, 2013, s. 86 *(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html)*

[2] Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul, 1986, s. 107.

[3] Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 12, İstanbul, 1995, s. 244.

[4] Aslanapa, *a.g.e.,* s. 107.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 2 10.12.2015 12:08:02

külliye binalarını yaptırmış ve Fatih Camisi'ni dört yarım kubbeli merkezi plan şeması ile 1181/1767 ve 1185/1771 tarihleri arasında aynı yerde Mimar Tahir Ağa'ya inşa ettirmiştir.[5] Cami 19. yüzyılda da kapsamlı tamiratlar görmüşse de[6] plan itibarı ile yeni şeklini korumuştur.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin araştırmalarına göre Fatih Camisi'nin 18. yüzyılda yeniden inşasında; şadırvan avlusunun üç yanı, tâk kapısının tamamı, mihrap ve birinci şerefeye kadar minarelere eski şekli ile bırakılarak, caminin içi tamamen yenilenmiş, iç ve dış yan mahfiller, hünkar mahfili ve padişahın atla çıkması için bir rampa eklenmiştir.[7] 20 metre çapında olan merkezi kubbe dört yarım kubbe ile çevrilmiş, yan duvarlar eskisinden 2 metre kadar içeri alınmıştır.[8]

Fatih Camisi mimari açıdan önem taşıdığı gibi, süslemeleri açısından da değerlendirildiğinde, hat sanatı, taş işlemeciliği, çini, maden ve ağaç işleri örnekleri ile Fatih döneminden itibaren geçirilen dönemlerin süsleme özelliklerini vermeleri yönüyle önemli örnekler içermektedir.

Fatih Dönemi hat sanatı açısından değerli eserlerin ortaya konduğu bir dönem olmuştur. Camide ilk yapıldığı dönemden kalan orijinal yazılar yaygın olarak mermerden oluşmaktadır. Ayrıca çini ve kısmen de ağaç işçiliği örnekleri de görülmektedir. Bu yazılar cami giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi, ahşap kapı üzerindeki kitabeler, revaklı avluda döneminden kalan iki çini pencere alınlığı ve şadırvan avlusunun haricindeki Fâtiha Sûresi yazılarıdır ve dönemin iki ünlü hattatı Yahya Sôfi ve oğlu Ali Sôfi'ye aittir.[9]

Ali Sôfi'ye ait olan mermer kabartma celî sülüs inşa kitabesi harf ve terkipleri bakımından mükemmellik göstermektedir.

Fatih Camisi inşa kitabesi şu şekilde okunmaktadır:

a) Orta Kısım (Resim 1)

1. Ve lem yeteyesser f'ethuhâ li-ba'di'l-hulefâi fadlen 'ani's-selâtîni ve'l -ümerâi ma'a bezlihi mü'l-mechûdi fi neyli hâze'l-maksûd es-sultân

2. Muhammed Hân ibni's-sultân Murâd ibni's-sultân Muhammed ibni's sultân Bâyezid ibni's-sultân Murâd ibn Orhan ibn Osman

b) Sol Kısım (Resim 2)

1. Lâ zâlet sürâdikâtü hilâlihî mashûbeten bi-eltâfi'r-rahmân

2. Ve lâ halâ süddâtühu's-seniyyeti fî külli hînin ve evânin mine'l evlâdi

3. Ve'l-ensâri ve'l-a'vân ve efâdallâhü te 'âlâ 'alâ eslâfihî

4. Sicâle'l-gufrân ve eskenehüm 'alâ gufari'l-cinân

5. Hâzâ dü'âî li'l-beriyyeti nâfi'un fe-yerhamüllâhü 'abden kale âminen

6. Fi'ş-şehri'l-mübâreki receb li-seneti hamsin ve seb'îne ve semânimâyeh ve kad kâne

---

[5] Aslanapa, *a.g.e.,* s. 107 ve Eyice, "Fatih Külliyesi", s. 266.

[6] Köse, *a.g.e.,* s. 90-93.

[7] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),* Cilt: III, İstanbul, 1973, s. 363.

[8] Aslanapa, *a.g.e.,* s. 107 ve Ayverdi, *a.g.e.,* s. 370.

[9] Hüseyin Kutlu, *Fatih Camii ve Fatih Külliyesi,* İstanbul, ty, s. 99.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 3 10.12.2015 12:08:02

7. 'l-bidâyetü fî cümâde'l-uhrâ li-seneti hamsin ve seb'în ve sittîne ve semânimâyeh ketebe-hû Ali bin Sôfi

c) Sağ Kısım (Resim 3)

1. İttefeka'l-ferağu bi-hamdillâhi'l-kadîri'l-habîri 'alâ a'mâli 'ıbâdıhî

2. Ve'l-basîr min binâi hâze'l-mescidi'l-cami'i li'l-fadâyili 'alâ

3. 'l-vechi'l-etemmi'llezî üssie 'ale't-takvâ min evveli yevmin

4. bi-emri men melee'l-arda bi-ma'deletin uhyiye bihâ rumemî 'ilmin ve 'irfânin

5. li-ecli en yuzhira'l-hayrâtü fî mülkihî ihtârahullâhü min âli Osman

6. Ve hüve es-sultânü'l-a'zam ve'l-hakanü'l-efham el-fatihu fî seyfihî hâzihi'l-beldete'lletî

7. lem yuhlak mislühâ fi'l-bilâdi ve lem yusna nazîruhâ bi-eydi'l 'ıbâdi.

İnşa Kitabesinin Anlamı:

> *"Kullarının işlerinden haberdar olan ve her şeyi gören yüce Allah'ın izniyle, faziletleri toplayan bu mescidin inşası en güzel şekilde tamamlanmıştır. Ki o mescid, ilk günden itibaren yeryüzünü adaletle dolduran kişinin emriyle takvâ üzerine kurulmuştur. Ülkesindeki güzellikleri ve hayırları ortaya koymak amacıyla ilim ve irfan yıkıntılarını o adaletiyle yeniden canlandırmıştır. Allah O'nu Osmanlı ailesinden seçmiştir. O, şanlı hakan, büyük sultan, benzeri yaratılmamış ve eşi, kullarının eliyle de yapılmamış bu ülkeyi kılıcıyla fethedendir. Fetih maksadına ulaşmak için birçok hükümdar büyük gayretler harcamalarına rağmen bu şehri fethedememişlerdir. Bu fetih sadece, Osman oğlu, Orhan oğlu, Sultan Murad oğlu, Sultan Bayezid oğlu, Sultan Mehmed oğlu, Sultan Murad oğlu, Sultan Mehmed'e nasip olmuştur. Sarayın perdeleri Cenab-ı Hakk'ın lütfu keremleriyle kuşatılsın ve mübarek kapısı her zaman ve asırda evladı, yardımcıları ve dostları tarafından açık tutulmaya devam ettirilsin (yönetimi devamlı olsun). Allah Teâlâ onun sülalesini bağışlananlar zümresine katsın ve onları cennetlerin en yüksek odalarına yerleştirsin. Benim, mahlûkat için yaptığım bu duam, hayırlıdır, faydalıdır. Allah ona âmîn diyen kullarına rahmet etsin. İnşaatına 867 yılının cemâziye'l âhir ayında başlanan bu cami, 875 yılının mübarek Receb ayında tamamlanmıştır. Bu yazıyı Sôfi oğlu Ali yazdı."*[10]

şeklindedir.

Fatih dönemi taş işlemeciliğinin en etkili örneklerinden biri olarak Vassâle tekniği ile yazılan Fâtiha Sûresi, bu tekniğin yazıya uygulandığı tek örnek olarak Fatih Camisi'nde bulunmaktadır.[11] Caminin revaklı avlusunun dış kısmında altı parça halinde alınlıklarda yer almaktadır. Resim 4'te görüldüğü gibi Fâtiha Sûresi'nin *"Rabbi'l-âlemîn Er-rahmânir-rahi-*

[10] Fatih Camisi'nin inşa kitabesi okunuşu ve anlamı için bkz. Kutlu, *a.g.e.,* s. 43.

[11] Kutlu, *a.g.e.,* s. 100.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 4 10.12.2015 12:08:02

me"[12] ayetlerinin yer aldığı panoda da *"beyaz mermerden kesilen harf ve harekeler, yeşil renkli Eğriboz yaşına oyulan yuvalara büyük bir titizlikle yerleştirilmiştir."* Vassâle tekniğinin mimarideki kullanımı; iki ayrı parçanın birleştirilmesi, yani kesilen parçaların daha önceden bu parçalara göre hazırlanan yuvalara kakma tekniği uygulanarak yerleştirilmesi şeklindedir. Burada hem kesme ve oyma, hem de kakma olmak üzere farklı teknikler karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamanın başka örneği Anadolu'da görülmemektedir. Özgün bir işçiliğe sahip olup hat tarihi açısından olduğu kadar sanat tarihi açısından da önem taşımaktadır.[13]

Külliye içinde yer alan bu uygulamaların en güzel örnekleri, beyaz mermerle yeşil renkli Eğriboz taşının farklı kullanımı ile elde edilmiştir, revaklı avlu ve imaret kapıları üzerindeki dendanlarda, kapıların kemer aynalarında çarkı-felek şeklinde tasarlanmış kabaralarda ve en önemlisi de Çorba Kapısı üzerinde karşımıza çıkmaktadır.[14] Kesme taştan sade görünüşlü Çorba Kapısı, 15. yüzyılın karakteristik rumi motifleriyle süslüdür. Taç kısmında, rumi motiflerin aralarına oyulan zemine, itinalı şekilde açık yeşil, koyu kırmızı renkte somaki mermerler yerleştirilmiştir. Çorba Kapısı Vassale tekniğinde yapılmış olup, Fatih dönemi süsleme anlayışını yansıtmaktadır (Resim 5).[15]

Fatih Camisi revaklı avlusunda bulunan ve caminin ilk döneminden kalan iki pencere alınlığında bulunan çini kitabelerde ise celî sülüs ve kufi yazılar bulunur. Ayetel Kürsi ve Bakara Suresi'nin 256. ve 257. ayetleri yazılıdır ve çini üzerine sır altı tekniği ile uygulanmışlardır.[16] Celî sülüs ve kufi beraberliği yaklaşık üç yüzyıl boyunca beylik dönemi özelliği olarak devam etmiştir.[17] Bu iki pencere alınlıklarındaki yazılarla, caminin dış kısmında bulunan Vassâle tekniğindeki Fatiha Suresi'nin yer aldığı altı panodaki yazıların Yahya Sôfi'ye ait olduğu bilinmektedir.[18]

Son cemaat yerinde günümüze ulaşan çini alınlıklardaki Besmele ve Ayetel Kürsi parçaları, caminin süslemelerinin nasıl olabileceğine dair önemli ip uçları verir. Resim 6'da görülen kitabede *"Lâ ikrâhe fi'd-dîn. Bismillâhirahmânirrahîm"*[19] yazılmıştır. Kitabenin zemin bölümünde karakteristik Rumili kıvrım dallar görülür. Bordür bölümünde rumi kıvrımlarının yanı sıra stilize çiçek motifleri yer alır. Süslemeye mavi, beyaz ve sarı renkler hakimdir. Resim 7'de görülen son pencere alınlığındaki kitabede, Âyetü'l Kürsî'nin son kısmı olan *"İle'n-nûri ve'llezîne keferû. Ve lâ yeûdühû*

---

[12] Fevzi Günüç, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi, 1. Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphane, Darü'l-kurra, Tabhane,* İstanbul, 2007, s. 222.

[13] Günüç, *a.g.e.,* s. 225.

[14] Günüç, *a.g.e.,* s. 281.

[15] Günüç, *a.g.e.,* s. 283.

[16] Günüç, *a.g.e.,* s. 225.

[17] Günüç, *a.g.e.,* s. 217.

[18] Günüç, *a.g.e.,* s. 225.

[19] Günüç, *a.g.e.,* s. 221.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 5 10.12.2015 12:08:02

hıfzıhumâ ve hüve'l-aliyyü'l-azîm"[20] yazılıdır. Zemin bölümünde ağırlıklı olarak mavi renkte olan rumilerin kıvrımlı dallı deseni karşımıza çıkmaktadır. Kitabe bordüründe dilimli kartuşlar içerisinde mavi, beyaz ve sarı renkli stilize çiçeklerin rumilerle oluşturduğu kompozisyonlar yer alır.

Fatih Camisi'nin diğer taş işlemeciliği örneklerine baktığımızda mihrap, giriş kapısı ve mukarnaslarda Fatih dönemi süsleme özelliklerini görmekteyiz. Mermer malzeme üzerinde Türk sanatının en yaygın mimarlık unsurlarından olan mukarnaslar kullanılmıştır. Mihrapta zengin mermer oyma işçiliği göze çarpmaktadır. Mukarnas bölmeleri sarkıtlarla hareketlendirilmiş (Resim 8) ayrıca gülçe motiflerine yer verilmiştir (Resim 9). Süslemede zencerek, rumi ve hatayi motifleri kullanılmış olup[21] (Resim 10), sütuncelerin altında yer alan ve kum saatinin hemen üzerinden başlayan bu motiflerin ortasına gülçeler yerleştirilmiştir (Resim 11). Köşe sütunceleri serpantinden yapılmıştır (Resim 12). Mihrap ayeti III. Mustafa döneminde Ali bin Murad tarafından yazılmıştır.[22] Al-i İmran Suresi 39. ayetin yazılı olduğu kitabe *"kalallahû teâla Fe nâdethul melâiketu ve huve kâimun yusallî fîl mihrâbi sadakallahû"* şeklinde okunmaktadır (Resim 13).

Fatih Camisi mukarnasları Selçuklu ve klasik dönem arasındaki geçişi göstermektedir. Selçuklu mukarnasları daha çok münhani tarzda iken, Osmanlılarda başlangıcından klasik döneme doğru yuvarlak hatlar yerine daha net ve keskin çizgiler kullanılmıştır.[23] Fatih Cami'sinde mukarnas kullanımı mekan içinde ve dışında sütun başlıklarında da karşımıza çıkmaktadır (Resim 14).

Fatih Camisi 1767'de yeniden inşa edildiğinde caminin temelinde kullanılmak üzere Karamürsel'den od taşının nakledildiği, cami binaları için mermerlerin (seng-i mermer) Marmara Adası'ndan elde edildiği bilinmektedir.[24] Ayrıca revaklı avluda serpantin breji ve granit sütunlar kullanıldığı görülmektedir. İkinci inşa döneminden itibaren cami süslemelerinde, 18. yüzyılda Osmanlı sanatında kendini gösteren Batı sanatı etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni süsleme anlayışı taş işlemeciliğine de yansımıştır. Artık, klasik dönemde de yaygın bir şekilde görülen mukarnaslı sütun başlıklarının yanı sıra Batı sanatı etkili sütun başlıkları da yer almıştır (Resim 15).

Fatih Camisi 18. yüzyılda depremden önceki durumuna göre daha geniş bir şekilde inşa edilmiş, hünkar mahfili mermerden yapılmıştır.[25] Aynı

[20] Günüç, *a.g.e.,* s. 221.

[21] Günüç, *a.g.e.,* s. 277.

[22] Günüç, *a.g.e.,* s. 275.

[23] Günüç, *a.g.e.,* s. 278.

[24] Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camii'nin İnşaası ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* Sayı: 7, *http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html/,* s. 88 ve Muzaffer Erdoğan, "Son İncelemelere Göre Fatih Camii'nin Yeniden İnşaası Meselesi", *Vakıflar Dergisi,* Sayı: 5, Ankara, 1962, s. 166-168.

[25] Ayvansarayi Hüseyin Efendi - Ali Satı Efendi - Süleyman Besim Efendi, *Hadîkat'ül-Cevâmi, İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar,* İstanbul, 2001, s. 49-50 ve Fatih Köse, *a.g.e.,* s. 89.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 6 10.12.2015 12:08:02

dönemde yapılan minber de 18. yüzyılın 2. yarısının bütün özelliklerini göstermektedir.[26] Minber tümüyle Barok tarzın süsleme özelliklerini taşımakta ve farklı renkte taşların kullanımı ile hareketli bir görünüme sahip olmaktadır. Merdiven Korkuluğu bölümünde Barok kartuşlar (Resim 16), köşk bölümü altında dairesel düzenlemede kartuş motifleri ve Barok gülçelerle zenginleştirilmiş madalyon süsleme yer alır (resim 17). Minber kapısının üstündeki tepelik bölümü istiridye kabukları ve C, S kıvrımlı motiflerle Barok etkiyi vermektedir (Resim 18). Ayrıca minberin sağ ve sol taraflarındaki bölümler ve kapısının üzeri kitabelerle zenginleştirilmiştir. Bu kitabeler 18. yüzyılın en önemli celi üstatlarından biri olan Ali bin Murad tarafından yazılmıştır.[27] Yahya ve Ali Sofi'lerin yazıları dışında Fatih Camisi'nde bulunan en eski tarihli yazılar Ali bin Murad'a aittir. Mihrap, minber, cami harim kapıları ile, hünkar kasrına çıkan rampalı yolun avluya açılan kapısı üzerindeki kitabeler 1771 tarihlidir.[28] Minberin sağ tarafında yer alan sülüs kitabede *"Bismillahirrahmânirrahim"* yazısı yer almaktadır (Resim 19).[29]

İkinci Fatih Camisi Türk klasik mimarisine uymakla beraber payelerin yarım yuvarlak köşe pahları, özellikle kemer ve yarım kubbe başlangıçlarını ayıran kademeli profilli silmeler, 18. yüzyılın ikinci yarısında Türk sanatına hakim olan Barok üslubunun özelliklerine sahiptir. Caminin iç yüzeylerini kaplayan kalem işleri nakışlar da Barok üslubundaydı. Sarı renklerin hakim olduğu kalem işleri bugün kaybolmuş olup, daha sonrasında Ermeni ustalar tarafından yapılmışlardır.[30] Caminin kalem işleri son restorasyonda bugünkü şekli ile yenilenmiştir.[31]

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin araştırmalarına göre Fatih Camisi'nin yeniden inşası sırasında minareler birinci şerefeye kadar eski şekli ile bırakıl-

---

[26] Halim Baki Kunter - A. Saim Ülgen, "Fatih Camii", *Vakıflar Dergisi,* 1, Ankara, 1938, s. 95.

[27] Günüç, *a.g.e.,* s. 240; Kutlu, *a.g.e.,* s. 100.

[28] Kutlu, *a.g.e.,* s. 100.

[29] Kutlu, *a.g.e.,* s. 44.

[30] Kutlu, *a.g.e.,* s. 40.

[31] Fatih Camisi ve Sultan I. Mahmut Kütüphanesi 2007-2012 Onarımı Bezeme Araştırma ve Uygulamaları Sırasında, *"Fatih Camii harim, Sultan I. Mahnut Kütüphanesi, son cemaat yeri ve revaklı avlusu raspaları sonucu mevcut bezeme altında farklı iki döneme ait bezeme örnekleri bulunmuştur. Örneklerden birinci raspada elde edilen, yapının geç dönem onarımında kubbe merkezi, kubbe eteği, kubbe geçiş bölgeleri ve pandantiflerde, siyah beyaz kaba işçilikli bezeme örneğidir. İkinci raspa sonucu elde edilen diğer örnek en altta, yapının ikinci yapılaşmasında uygulanan bezeme örneği olduğu anlaşılan yapının bütününde hakim ve okunabilir olan özgün örnektir.*

Bulunan 2. raspa özgün örnekleri, yapının mevcut bezemelerinin özgün örneklerle yer yer benzer yapıldığını göstermiştir. Renk kalitesi ve uygulama tekniği ile birbirlerinden ayrılmışlardır.

Raspa sonucu ulaşılan her kademe bezeme örneği, detaylı olarak fotoğraflanmış, örnekler kopyalanarak bilgisayar ortamında projelendirilmiştir.

Fatih Camisi bütününde tüm yüzeylerde, bilim kurulu toplantı kararları gereği 2. raspa sonrası ortaya çıkarılan, yapıya hakim ve okunabilen özgün bezeme örneğinin cami genelinde uygulanmasına karar verilmiştir." (Özlem Doğan, "Fatih Camii ve Sultan I. Mahmut Kütüphanesi 2007-2012 Onarımı Bezeme Araştırma ve Uygulamaları", *Vakıf Restorayon Yıllığı,* Sayı: 7, 2013, s. 22-23) (http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html/).

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 7 10.12.2015 12:08:02

mıştır.[32] Yenilenen bölümlerde minare şerefe korkuluklarında ve şerefe altında yer alan perde motifleri 18. yüzyılın Batı etkili süsleme özelliğini vermektedir (Resim 20).

İstanbul'da 15. yüzyılda yapılmış cami ve türbelerden günümüze ulaşan ağaçtan yapılmış örneklerin sayısı az olmakla beraber, Fatih Camisi'nin, büyük olasılıkla ilk yapılan dönemden kaldığı ileri sürülen cümle kapısı kanatları ilgi çeken örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[33] *"Büyüklüğü ile dikkati çeken Fatih Camisi kapı kanatlarının yüksekliği 476 cm[34], tek kanatının genişliği 132 cm, kalınlığı ise 11 cm.dir."*[35] Kapı kanatlarının seren ve kayıtları cevizden kündeleri şimşirden yapılmıştır.[36] Orta ve alt tablalarında kündekari tekniği, üst tablaları ve kündelerinde oyma tekniği uygulanmıştır.[37] Fatih Camisi kapı kanatlarında geometrik bezemeler ve yazılı bezemelerle süslemeler yapılmıştır. Kapı Kanatlarının üst tablalarındaki kitabelerde *"nasrun minallâhi fethun karîb ve beşşiri'l-mû'minîne"* şeklinde E's-Saf Suresi 13. ayeti ve *"men benâ lillâhi mesciden benâllahü beyten fi'l-cenne"* hadisi şerifi okunmaktadır (Resim 21). Geometrik bezemelere baktığımızda, orta tablada sonsuza açılan on iki ışınlı yıldız motiflerinden oluşan bir kompozisyon hakimdir. Orta motif bir kabara ile belirlenmiş olup, yıldızın kündeleri yapraklar, çiçekler ve rumili kıvrım dallarla bezenmiştir (Resim 22).

Fatih Camisi vaaz kürsüleri ağaç işçiliği[38] açısından büyük önem taşımaktadır. Vaaz kürsülerinden birinin süsleme, biçim ve üslup özelliklerine bakıldığı zaman 17. yüzyıla tarihlendirmek mümkün olabilir. Kuruluş biçimi ile Sultan Ahmet Camii vaaz kürsüsünü hatırlatmakta[39], süsleme özellikleri ile Yeni Cami vaaz kürsüsüyle benzerlik göstermektedir.[40] Yapımında kündekari, oyma, delik işi ve kakma teknikleri kullanılmıştır. Gövde bölümünde, on ışınlı geometrik yıldız geçmelerden oluşan sedef ve bağa kakma süslemeler yer almaktadır (Resim 23). Arkalık bölümünde, bağa ve sedef kakmalar kullanılmıştır. Bordüründe palmet motifleri yer alır ve orta bölümde vazodan çıkan hatayi süsleme görülmektedir (Resim 24). Korkuluk bölümü sekizli yıldız süslemeli geometrik motiflerden oluş-

---

[32] Ayverdi, *a.g.e.,* s. 363.

[33] H.Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri,* Ankara, 2009, s. 94.

[34] Ayla Ersoy, *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği,* İstanbul, 1993, s. 36.

[35] Barışta, *a.g.e.,* s. 95.

[36] Bu konudaki bilginin, H. Örcün Barışta, *"Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri"* adlı kitabında, Şehmuz Okur'dan alındığı yazmaktadır.

[37] H. Örcün Barışta'nın yukarıda adı geçen eserinde Kapı kanatlarının onarımı konusunda; kapı kanatlarının tablalarının kündekari tekniği ile yapılmış olduğunu ve onarım öncesi kapı yüzeyinde siluen ve sıcak tutkal tabakası bulunduğu bilgisinin Fatih Toker'den alındığı bilgisini vermektedir. Bkz. Barışta, *a.g.e.,* s. 96.

[38] Ağaç İşçiliği için bkz. Erdem Yücel, "Türk Sanatında Ağaç İşçiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 82, İstanbul, 1993, s. 169-194.

[39] Barışta, *a.g.e.,* s. 165, Resim: 355.

[40] Barışta, *a.g.e.,* s. 187, Resim: 381.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 8 10.12.2015 12:08:02

maktadır (Resim 25). Ayrıca gövde bölümünü ve panoları zencerek motifli bordür çevrelemektedir.

Fatih Camisi'nin diğer vaaz kürsüsü yeni arayışlar sergilenen taşınabilir nitelikteki büyük boyutlu tasarımıyla 18. yüzyıla tarihlenmektedir.[41] Kakma ve halk dilinde sıvama olarak isimlendirilen kaplama tekniği ile bezenmiştir. Vaaz kürsüsünün arkalık bölümü soyut konularla tasarlanmış geometrik bezemelidir (Resim 26). Gövde bölümünde salbekli şemse motifini veren bir süsleme yer almaktadır (Resim 27) ve teknik-süsleme özellikleri açısından caminin 18. yüzyıla tarihlenen kapı kanatları (Resim 28) ve pencere kapakları ile birlik sağlamaktadır.

18. yüzyılda yeni arayışlar gözlenen kapı kanatları arasında ilgi çeken bir örnek Fatih Camisi hünkar mahfilinin ayrı olan ana girişindeki büyük boyutlu kapı kanatlarıdır. Buradaki kapı kanatları alışılmamış iri kündeleri ve binisindeki oyma bezemeleri ile farklılık göstermektedir.[42]

Fatih Camisi'nde hünkar mahfili ağaç kafes ile örtülü olup, ön cephesi 4, yan cephesi 8 toplam olarak 12 panodan oluşmaktadır (Resim 29). Panoların üzerinde yer alan taç bölümleri vazodan çıkan Barok çiçek ve yaprak kıvrımları ile ağaç oyma tekniğinde karşımıza çıkmaktadır.

15. yüzyılın ikinci yarısında süsleme sanatlarında ortak bir özellik oluşmaya başlar ve bu durum maden işlerine de yansır. 1911 yılında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne getirilen Fatih Camisi Kandili[43] Osmanlı karakterinin belirdiği ilk ürünlerden biri olarak karşımıza çıkar. Kabartma ve delik işi tekniği ile süslemeli olup, Memlük formu etkisi göstermektedir. Kandil üzerinde kıvrık dal, yaprak ve hatayi ve rumi motifleri yer almaktadır. *"Herat Okulu'na bağlı bir süsleme tarzına sahiptir. Burada, Doğu'dan ve Balkanlar'dan gelen sanatçıların İstanbul'da oluşturdukları, sentez niteliğindeki saray okulunun değişik bir yönü ile karşılaşılmaktadır."*[44]

Fatih Camisi'nin diğer maden işi örnekleri arasında, işlevlerini süsleyici özellikleri ile yerine getiren kapı tokmakları yer almaktadır. Fatih Camisi, 2007-2012 tarihleri arasındaki restorasyon uygulamaları sırasında kapsamlı bir onarım görmüştür.[45] Restorasyon sırasında cami kapıları üzerindeki tüm metal aksesuarlar sökülmüştür.[46] Daha öncesinde tespit edilmiş olan orijinal örneklere baktığımızda, kapı tokmaklarının süsleme özellikleri açısından caminin ilk inşa edildiği döneme değil, ikinci inşa dönemine ait olduğu görülmektedir. Camii giriş kapısında yer alan kapı tokmakları sade bir altlık üzerinde Batı etkili süslemeyi veren C kıvrımlı biçimli halka bölümünden oluşmaktadır (Resim 30). Avlu kapısında yer

---

[41] Barışta, *a.g.e.,* s. 201.

[42] Bkz. Barışta, *a.g.e.,* s. 209, Resim: 468-469.

[43] *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (Akbank Kültür ve Sanat Dizisi: 70), İstanbul, 2002, s. 246.

[44] Tarcan Yılmaz, *http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/maden.htm*

[45] Oğuz Ceylan - Tuğba Keleş Ocakcan, "Fatih Camii 2007-2012 Restorasyon Uygulamaları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* Sayı: 7, s. 44 *(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html/)*

[46] Ceylan - Ocakcan, *a.g.e.,* s. 56-57.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 9 10.12.2015 12:08:03

alan kapı tokmakları Rumili kıvrımdallı delik işi zemini ile klasik süsleme özelliği de gösterir. Benzer özellik kilit yerinde de karşımıza çıkmaktadır. Halka bölümü ise yaprak motifi ile hareketlendirilmiştir (Resim 31).

Fatih Külliyesi bütünlüğüne ilk katılan yapı, 1766 depreminden önce, Cami'nin kıble duvarına bitişik Sultan I. Mahmut Kütüphanesi (H. 1155/1742) olmuştur.[47] Kütüphane binasına cami içinden geçilen bölümü ayıran tunç döküm şebeke, bir diğer önemli maden işçiliği örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Caminin ikinci inşa dönemine ait olduğu bilinen bu madeni şebeke 18. yüzyılın Barok ve Rokoko biçimlerini içermektedir. Şebekenin deseni, simetrik kuruluşlu uçları toplu C motifleri, küre motifler ve içleri kafes dolgulu oval şekillerden oluşan bir pano görünümü vermektedir[48] (Resim 32).

Fatih Camisi'nin revzenlerinin ise orijinal olmadığı ve 1975-76 yıllarında yapıldığı bilinmektedir.[49]

Sonuç

İstanbul'da inşa edilen ilk selatin cami olan Fatih Camisi, inşa edildiği tarihten günümüze kadar deprem, yangın ve diğer doğal afetlerden dolayı birçok kez tamir görmüş ve büyük ölçüde değişimlere uğramıştır. Bu tamirat ve onarımlar sayesinde yapı günümüzde de ihtişamını ve sağlamlığını korumaktadır. Süsleme sanatları açısından önemli eserlere sahiptir. Cami günümüze ulaşan az sayıdaki örneklerle hat sanatı, çini, taş işlemeciliği, ağaç ve maden işleri yönüyle Fatih dönemi sanatını yansıtmakta ve önemli eserler barındırmaktadır. Vassâle tekniğinin yazıya uygulanan tek örneği olan Fâtiha Sûresi yazıları ve çini alınlıklar bunlara örnek verilebilir. Caminin kalem işlerinin zenginliği de kaynaklardan bilinmektedir. 18. yüzyılda Osmanlı sanatına Batı sanatı etkileri girmeye başlamış olup, bu etkiler Fatih Camisi'nde de kendini göstermektedir. Bu dönem camide yapılan taş işlemeciliği, ağaç ve maden işleri Barok sanat etkileri taşımaktadır. Ancak bu etkilerin klasik döneme geçiş yapısı olan Fatih Camisi'nin klasik görünümünü tam olarak değiştirmediği görülmektedir.

Kaynaklar

ASLANAPA, Oktay: *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul, 1986.

AYVANSARAYİ, Hüseyin Efendi: *Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, Hadîkatü'l Cevâmi, İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar,* İstanbul, 2001.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı: *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),* Cilt: III, İstanbul, 1973.

[47] Gönül Cantay, "Tarihi Topografyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* Sayı: 7, s. 11-12 *(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html/*

[48] Kadriye Figen Vardar, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Maden İşleri", *Sanat Tarihi Yıllığı,* Sayı: 18, İstanbul, 2006, s. 31.

[49] Günüç, *a.g.e.,* s. 274.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 10 10.12.2015 12:08:03

BARIŞTA, H. Örcün: *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri,* Ankara, 2009.

CANTAY, Gönül: "Tarihi Topografyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* 7, 2013.

(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html)

CEYLAN, Oğuz - OCAKCAN, Tuğba Keleş: "Fatih Camii 2007-2012 Restorasyon Uygulamaları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* 7, 2013.

(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html)

DOĞAN, Özlem: "Fatih Camii ve Sultan I. Mahmut Kütüphanesi 2007-2012 Onarımı Bezeme Araştırma ve Uygulamaları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* 7, 2013.

http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html)

ERDOĞAN, Muzaffer: "Son İncelemelere Göre Fatih Camiinin Yeniden İnşası Meselesi", *Vakıflar Dergisi,* 5, Ankara, 1962.

ERSOY, Ayla: *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği,* İstanbul, 1993.

EYİCE, Semavi: "Fatih Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: 3, İstanbul, 1994.

EYİCE, Semavi: "Fatih Camii ve Külliyesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 12, İstanbul, 1995.

GÜNÜÇ, Fevzi: *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi, 1. Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphane, Darü'l-kurra, Tabhane,* İstanbul, 2007.

KÖSE, Fatih, "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camii'nin İnşaası ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* 7, 2013. *(http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/restorasyon/sayi07/index.html)*

KUNTER, Halim Baki - ÜLGEN, A. Saim: "Fatih Camii", *Vakıflar Dergisi,* 1, Ankara, 1938.

KUTLU, Hüseyin: *Fatih Camii ve Fatih Külliyesi,* İstanbul, ty.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi, (Akbank Kültür ve Sanat Dizisi: 70), İstanbul, 2002.

VARDAR, Kadriye Figen, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Maden İşleri", *Sanat Tarihi Yıllığı,* 18, İstanbul, 2006.

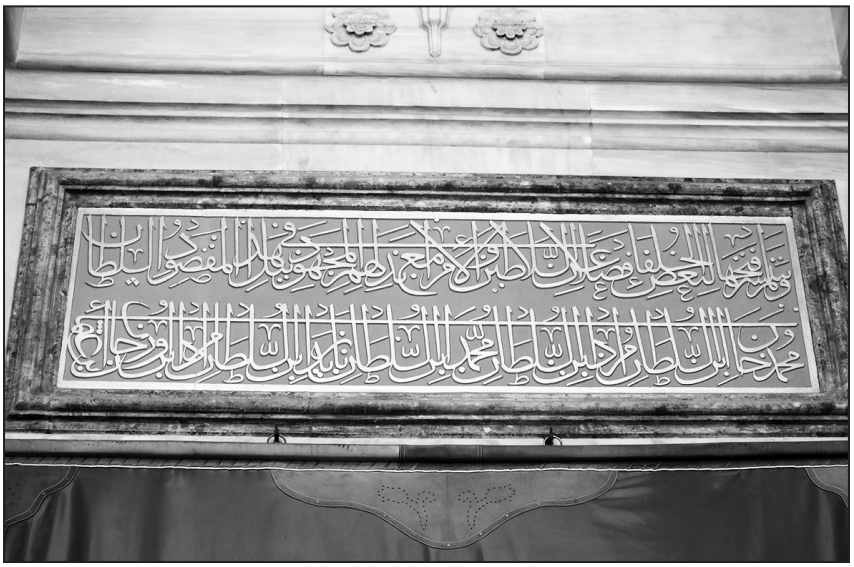
YILMAZ, Tarcan: *http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/maden.htm.*

YÜCEL, Erdem: "Türk Sanatında Ağaç İşçiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 82, İstanbul, 1993.

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 11 10.12.2015 12:08:03

Resimler

Resim 1: *Cami Kapısı İnşa Kitabesi (Orta Kısım)*

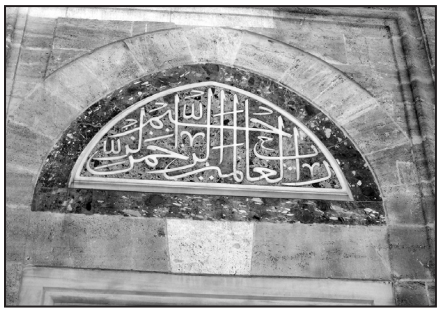
Resim 2:
Cami Kapısı İnşa Kitabesi (Sol Kısım)

Resim 3:
Cami Kapısı İnşa Kitabesi (Sağ Kısım)

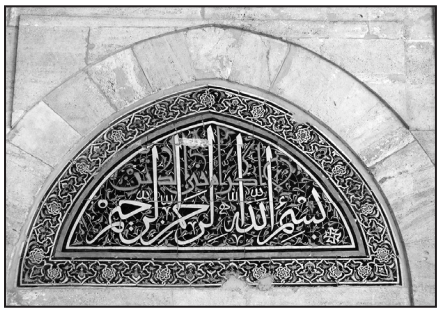
219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 12 10.12.2015 12:08:03

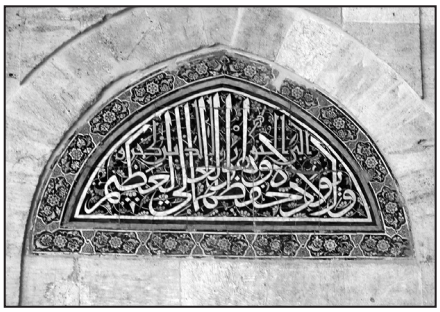
Resim 4:
Cami Revaklı Avlu Dış Kısmı, Kitabe

Resim 5:
Çorba Kapısı

Resim 6:
Son Cemaat Yeri Pencere Alınlığı Çini Kitabe

Resim 7:
Son Cemaat Yeri Pencere Alınlığı Çini Kitabe

Resim 8: *Cami Kapısı, Mukarnas Bölümü*

Resim 9: *Cami Kapısı, Gülçe Süsleme*

Resim 10: *Cami Kapısı, Köşe Sütuncesi, Kaide*

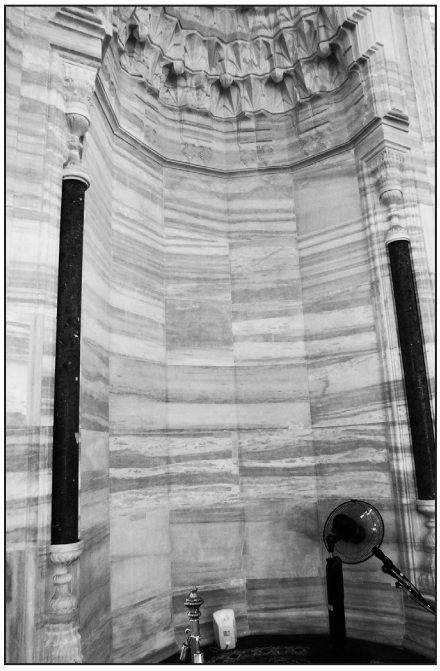
219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 13 10.12.2015 12:08:03

Resim 11:
Cami Kapısı, Köşe Sütuncesi, Başlık

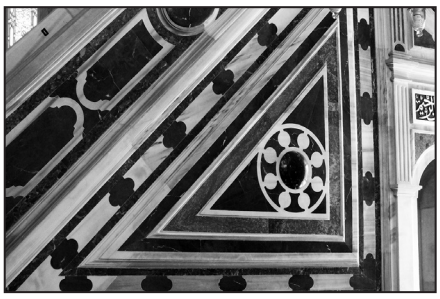
Resim 14:
İç Mekan, Sütun Başlığı

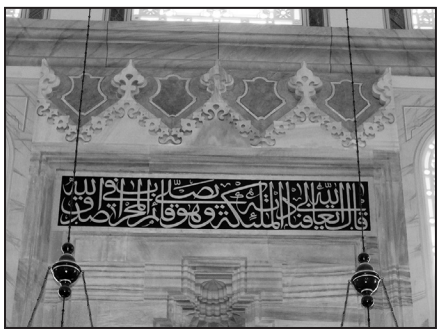
Resim 12:
Mihrap, Köşe Sütunceleri

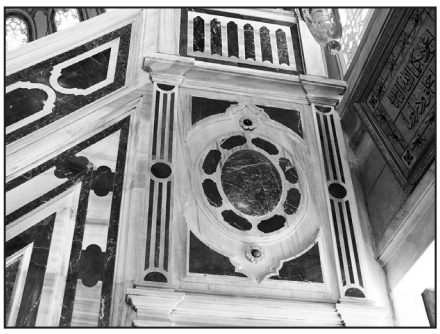
Resim 15: *İç Mekan, Sütun Başlığı*

Resim 16:
Minber, Yan Aynalık ve Merdiven Korkuluğu

Resim 13: *Mihrap Kitabesi*

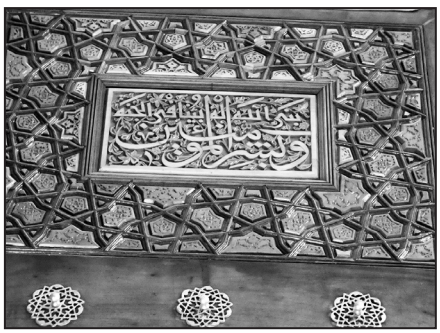
Resim 17: *Minber, Köşk Altı*

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 14 10.12.2015 12:08:04

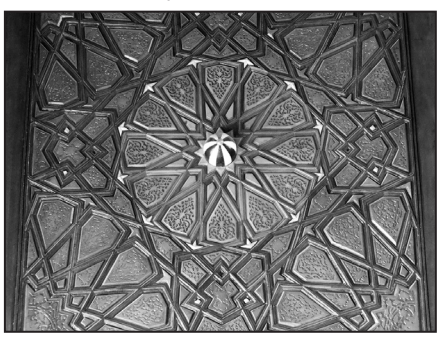
Resim 18:
Minber Kapısı Tepeliği

Resim 21:
Cami Ağaç Kapı Kanadı, Kitabe

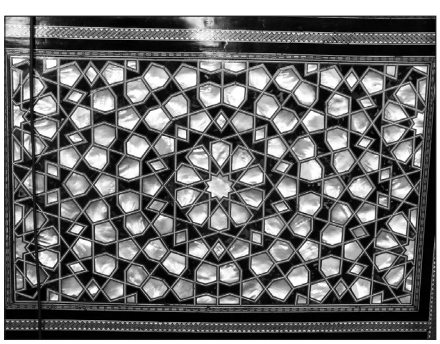

Resim 19: *Minber, Kitabe*

Resim 22: *Cami Ağaç Kapı Kanadı*

Resim 20: *Minare Şerefesi, Korkuluk*

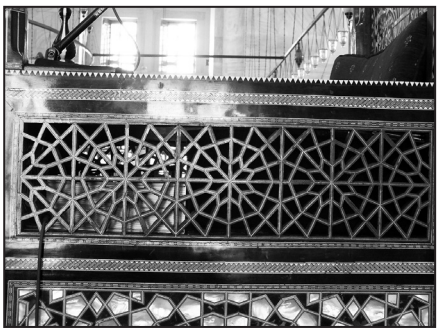
Resim 23: *Vaaz Kürsüsü, Gövde Bölümü*

Resim 24: *Vaaz Kürsüsü, Arkalık Bölümü*

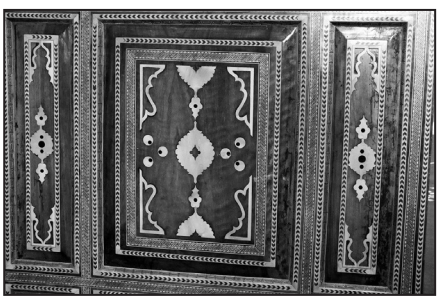
219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 15 10.12.2015 12:08:05

Resim 25:
Vaaz Kürsüsü, Korkuluk Bölümü

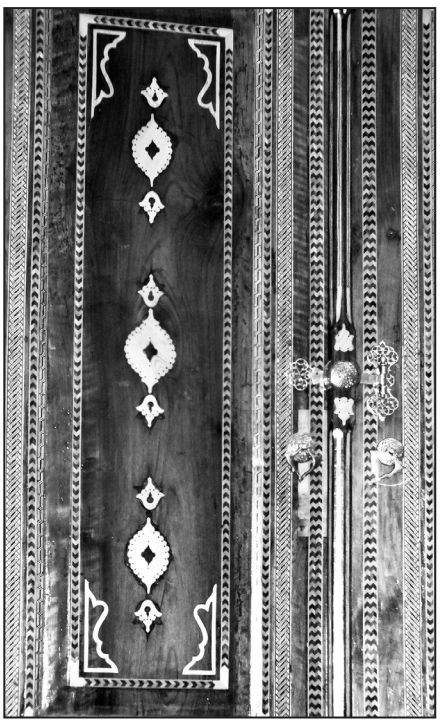
Resim 26: *Vaaz Kürsüsü, Arkalık Bölümü*

Resim 27:
Vaaz Kürsüsü, Gövde Bölümü

Resim 29: *Hünkar Mahfili*

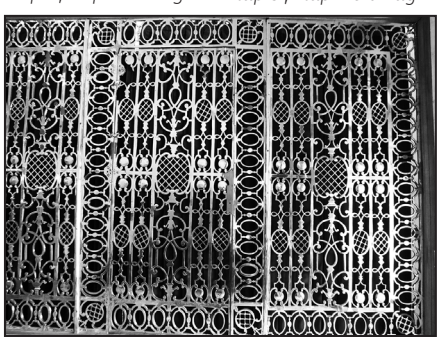
Resim 28: *Cami Ağaç Kapı Kanadı*

Resim 30: *Cami Kapısı, Kapı Tokmağı*

Resim 31: *Cami Avlu Kapısı, Kapı Tokmağı*

Resim 32: *Ayırıcı Bölme Şebekesi*

219_Kadriye_Figen_Vardar.indd 16 10.12.2015 12:08:05